
K POJETÍ MODIFIKAČNÍCH SLOVOTVORNÝCH KATEGORIÍ SUBSTANTIV V SOUČASNÉ ČESKÉ SLOVOTVORBĚ

PATRIK MITTER

TOWARDS THE CONCEPT OF MODIFICATORY WORD-FORMATION CATEGORIES IN
THE WORD-FORMATION SYSTEM DESCRIPTIONS OF MODERN STANDARD CZECH

The article deals with the comparison of the modificatory word-formation categories concept of derivative nouns (including their lexical material) in "M. Dokulil's" *Tvoření slov v češtině, 1, 2* (*Word formation in Czech, 1–2*) and in "F. Štícha's" academic grammars, especially in *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (*The Great Academic Grammar of Standard Czech*). Each of these concepts brings a distinct theory methodological approach to the noun suffix derivation systematics of modificatory type in Modern Czech, and positives for a deeper knowledge of the word-formation system. At the same time, both the concepts show some weaker points in the description of the word-formation system, therefore in the classification of the relevant lexemes into them.

Keywords: noun, word-formation, onomaziology, derivation, composition, univerbation

ÚVOD

Česká slovo tvorná teorie od dob prací Miroslava Dokulila pracuje mimo jiné s termíny *slovo tvorná kategorie* a *onomaziologická kategorie*. Akademické gramatiky spisovné češtiny vydané v uplynulém desetiletí nejprve jako gramatické popisy nesoustavné (viz František Štícha a kol. *Kapitoly z české gramatiky*, 2011, dále jen KG), posléze jako popisy soustavné (Štícha a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny*, 2013, dále jen AGSČ, a *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I.*, část 1. a 2., 2018, dále jen VAGSČ) se tohoto pojetí zčásti přidržují, zčásti se od něj odklánějí a přiná-

šejí některé inovace, respektive vracejí se ve vymezení některých jevů ke starší tradici pojmenování některých jevů.

Pro naše zkoumání jsme vybrali způsob vymezení a zpracování termínů *slovotvorná kategorie* a *onomaziologická kategorie*, popis a klasifikaci substantivních derivátů a kompozit (včetně univerbiátů) ve *Velké akademické gramatice spisovné češtiny* (dále jen VAGSČ), kterou považujeme za vyvrcholení této řady gramatických popisů češtiny založených na korpusové bázi, a v dokulilovském *Tvoření slov v češtině* 1, 2 (dále jen TSČ 1, TSČ 2), uplatňovaném dále v různých modifikacích v tzv. akademické *Mluvnici češtiny* 1 (1986, dále jen MČ 1), v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (Marie Čechová a kol., 1995, 2000, 2011; dále jen ČŘJ), v *Tvoření slov skládáním* Ivany Bozděchové (1995, dále jen TSS), v *Nauce o slovní zásobě* Přemysla Hausera (1980).

Termínem *onomaziologické kategorie* jsou v TSČ 1, MČ 1 aj. míněny obecné pojmové kategorie předmětnosti (substance), příznaku (vlastnosti, děje) a druhotného příznaku (okolnosti), jejichž jazykovým výrazem jsou slovní druhy substantivum, adjektivum, verbum a adverbium. Vzájemné kombinace těchto kategorií jsou zde označovány jako typy onomaziologických kategorií – mutace, transpozice a modifikace (TSČ 1: 29–49). Termín *onomaziologická kategorie* je zde chápán úžeji než obecnější termín *pojmová kategorie*, a naopak šířeji než *slovotvorná kategorie*. Onomaziologická kategorie prostředku děje tak zahrnuje i tuto slovotvornou kategorii, na rozdíl od ní však obsahuje i názvy značkové, tj. výrazy, které nevznikly na základě slovotvorných způsobů – derivace, kompozice, abreviace. Termín onomaziologická kategorie se někdy ztotožňuje s původním termínem *relační onomaziologická kategorie*, resp. *typ onomaziologické kategorie* (např. v MČ 1; v našem pojetí pracujeme s termínem *onomaziologickorelační typ*, abychom se vyhnuli směřování či překrývání termínů – pozn. autora příspěvku). S termínem *onomaziologická kategorie* autoři VAGSČ soustavně nepracují (ibid.: 163).

Termínem *slovotvorný typ* je v TSČ 1 míněn obecný slovotvorný pojem určený obecnou onomaziologickou strukturou, určitou obecnou formální slovotvornou strukturou a určitým slovotvorným formantem. Slovtvor-

né podtypy připojují k těmto znakům ještě sémantickou třídu odvozených slov, sémantický a slovotvorný charakter základových slov. Abstrakcí od určitého slovotvorného formantu se konstituuje *slovotvorná kategorie* (a v jejím rámci příp. i slovotvorná podkategorie; TŠČ 1: 75–76).

Dokulilovské pojetí slovotvorných kategorií derivovaných substantiv tak pracuje s touto jejich klasifikací:

a) mutace

- jména činitelská
- jména konatelská
- jména prostředků
- jména výsledků děje
- jména nositelů vlastnosti
- jména nositelů substančního vztahu (v MČ 1 se pracuje s kategoriemi jmen obyvatelských a příslušenských)
- jména míst

b) transpozice

- jména dějů
- jména vlastností (v TŠČ 2 nejsou jako slovotvorná kategorie popsána)

c) modifikace

- jména přechýlená
- jména zdrobnělá
- jména mláďat
- jména hromadná
- jména zhrubělá (TŠČ 2, resp. zveličelá v MČ 1)

Podobně, i když detailněji segmentované a formulačně modifikované (snad i se zřetelem k lingvisticky neškolenému uživateli jazyka), jsou slovotvorné kategorie derivovaných substantiv v ČŘJ (srov. jednotlivá vydání z let 1995, 2000 a 2011). Zde užití kategorie jmen podle podobnosti, význačné části,

jmen podle původu a látky a jmen podle předmětu, pro něž jsou určena, jsou podkategoriemi široce pojaté kategorie názvů nositelů substančního vztahu z TŠČ 2 (Čechová a kol. 2011: 120–123). Nově (a vhodně) jako samostatné jsou vyčleněné kategorie názvů úřadů (*zastupitelství*, *velvyslanectví* apod.), států a správních oblastí (např. *Rusko*, *Jihlavsko*, *království*). Problematická je však kategorie jmen předmětů činností zasažených (ibid.: 128), neboť výrazy typu *cvičenec* patří do kategorie názvů nositelů vlastnosti a výrazy typu *poslankyně* mezi názvy přechýlené. Rovněž poněkud problematicky vymezená je i modifikační kategorie singulativ, protože většinu uvedených příkladů této kategorie zde tvoří deminutiva (ibid.: 117). Oprávněně lze mezi singulativa řadit výrazy *jeřabina* (*jeřáb* →), *bezinka* (*bez* →), *krvinka* (*krev* →), avšak výrazy *bylina* (*býlí* →), *květina* (*květ* →) lze paralelně chápat i jako názvy širěji pojaté kategorie nositelů substančního vztahu.

Se souborným mutačně-transpozicičním onomaziologickorelačním typem tvoření pracuje stejně jako VAGSČ i *Mluvnice současné češtiny* (Cvrček a kol. 2010). Ta uvádí termín *slovotvorná kategorie* a ve výčtu i přehled slovotvorných kategorií substantiv a adjektiv. Při popisu a klasifikaci uváděných příkladů derivátů, příp. kompozit s nimi však mluvnice nepracuje (ibid.: 84–85).

Pojetí akademických gramatik spisovné češtiny s akcentem na zpracování tohoto jevu ve VAGSČ (2018) pracuje s těmito slovotvornými kategoriemi:

a) mutace a transpozice

- názvy osob
- názvy objektů
- názvy látek
- názvy míst
- názvy vlastností a stavů
- názvy dějů a výsledků děje
- názvy ostatních abstrakt

b) modifikace

- názvy přechýlené
- deminutiva

- názvy mláďat
- kolektiva
- augmentativa

Předmětem našich výkladů bude aplikace pojetí modifikačních slo-
votvorných kategorií derivovaných substantiv ve VAGSČ na pozadí jejich
srovnání s týmiž kategoriemi podle dokulilovského pojetí. Za východisko
a kritérium výkladů považujeme dokulilovskou třídu onomaziologicko-
relačních typů derivace – tedy z členění na derivaci mutační (lexikální
význam motivátu je jiný než motivantu), transpoziční (lexikální význam
motivátu a motivantu je totožný, jen je transponován do jiného slovní-
ho druhu) a modifikační (lexikální význam motivátu je oproti motivantu
modifikován).

MODIFIKACE

Zpracování modifikačního typu tvoření substantiv vykazuje v obou poje-
tích vysokou míru korelace. Příčinou této skutečnosti je zřetelná specifič-
nost slovotvorných kategorií představujících tento typ tvoření. Slovotvor-
né kategorie modifikačního typu tvoření jsou v obou pojetích vymezeny
v zásadě totožně – jménům přechýleným, mláďat, zdrobnělým hromad-
ným (a jednotlivým) a zhrubělým v TŠČ 2 (v MČ 1 jim odpovídají názvy
přechýlené, mláďat, zdrobnělé, hromadné a zveličelé) jsou ekvivalentní
názvy přechýlené, názvy mláďat, deminutiva, kolektiva a augmentativa
ve VAGSČ.

Nejpodrobněji je v TŠČ 2 i VAGSČ zpracován výklad o názvech zdrob-
nělých. Deminutiva (jména zdrobnělá) jsou velmi produktivní slovotvor-
nou kategorií. Jádrem této kategorie jsou výrazy mající funkci zdrobňovací
(např. *lesík, stromek*) a také ty, které mají funkci emotivizační (*pivečko,*
kávička). Základovým slovem pro tato deminutiva, která je možné ozna-
čit jako tzv. pravá deminutiva, jsou substantiva. Ta jsou z hlediska význa-
mového východiskem i pro tvoření lexikalizovaných deminutiv (viz níže).
Naproti tomu pseudodeminutiva (rovněž viz níže) mohou být derivována

od adjektiv, substantiv i sloves. Z významového hlediska nejsou pseudodeminutiva názvy zdrobněnými, přesto však se do této slovotvorné kategorie řadí. K deminutivům náleží i lexikalizovaná deminutiva. Ta mají funkci pojmenovací (*banánek*, *ramínko*), která může být kombinována i s funkcí zdrobňovací (např. *lopatka*), nikoli však emotivizační.

Rozlišují se deminutiva primární (*stromek*), sekundární (*stroměček*) a terciární (*hůlčička*, *mamulenka*). Jako deminutiva primární (tj. deminutiva 1. stupně) se v případě některých substantiv používají formální deminutiva sekundární (tj. deminutiva 2. stupně) tehdy, pokud se deminutiva 1. stupně k těmto substantivům netvoří nebo jejich užívání není uzuální, srov. *sen* – *sníček* (nikoli ale předpokládaná primární deminutiva **sník*, **senek*, **seník*; Štícha a kol. 2018: 522–527).

Podrobně jsou zaznamenány frekvenční charakteristiky jednotlivých slovotvorných sufixů a jejich kombinační valence. Autor příslušné kapitoly v TSC 2 (Lubomír Doležel) upozorňuje i na existenci různých drobných skupin a přechodných případů deminutiv (TSC 2: 508–510), kterým se detailněji zvláště po stránce materiálové věnuje naopak spíše VAGSČ. Autoři její kapitoly o deminutivech (František Štícha a Jana Bílková) rozlišují v rámci této slovotvorné kategorie deminutiva lexikalizovaná a pseudodeminutiva.

Pseudodeminutiva mají především pojmenovací, nikoli emocionální a expresivní funkci. VAGSČ uvádí jednotlivé typy lexikalizovaných deminutiv (typy *knížka*, *slovičko*, *lopatka*, *banánek*, *sýček*, viz níže) a pseudodeminutiv (typy *otesánek*, *šetřílek*, *bělásek*, *živáček*, *připínáček*, *svatoušek*, *kra-sotinka*, *malůvka*, *soudnička*, *lízátko*, *nechtěňátko*). Pseudodeminutiva jsou však deminutivy jen zdánlivě, z hlediska významového deminutivy nejsou, avšak v jisté míře některá pseudodeminutiva deminutivní či emocionální příznak vykazují. Z onomaziologického hlediska nejsou výsledkem modifikačního tvoření, ale mutační derivace z jiných výrazů než substantiv (ibid.: 541–545). Striktně vzato pseudodeminutiva nepatří z pohledu onomaziologickorelačního k deminutivům a ani k modifikačnímu typu tvoření. Typy *otesánek*, *živáček* (motivantem zde není slovo *živák* – tj. univerbizát z ustáleného spojení *živý koncert*), *bělásek* (typ reprezentující frekventované tvoření termínů botanických a zoologických), *svatoušek*, *nechtěňátko*

(tento název je ovšem možno paralelně chápat jako „pravé“ deminutivum, viz dále), *krasotinka*, *soudnička* jsou zřetelná deadjektiva, náležející podle dokulilovského pojetí do slovotvorné kategorie názvů nositelů vlastnosti. Typy *připínáček* a *lízátko* patří do kategorie názvů prostředků, typ *malívka* mezi názvy výsledků děje, typ *šetřílek* k názvům činitelským.

Poznámka: Utváření některých pseudodeminutiv lze vztahovat k substantivním motivantům. Nejblíže pozici „čistého“ deminutiva má výraz *připínáček*, který lze paralelně klasifikovat jako derivát od základní podoby *připínák*. V takovém případě by zařazení názvu do slovotvorné kategorie názvů prostředků děje nebylo relevantní. Taktéž u výrazů *svatoušek* a *šetřílek* lze uvažovat o jejich paralelní motivaci substantivy, srov. *svatouš*, *šetřil*. Protože se však jedná o výrazy zjevně méně frekventované než *svatoušek* a *šetřílek*, považujeme jejich motivační funkci pro tato pojmenování jen za sekundární. V případě těchto dvou výrazů tak lze jejich motivaci adjektivem (*svatoušek*) nebo slovesem (*šetřílek*) klasifikovat jako primární a uvedená substantiva hodnotit jako pseudodeminutiva.

VAGSČ uvádí dále rovněž frekvenční charakteristiky slovotvorných sufixů i samotných lexémů. Sledovány jsou zde i kombinace sufixů při tvoření deminutiv 1. a 2. stupně, korpusový výzkum umožňuje i celkem snadné porovnání frekvence hláskových variant (např. *sešítek* – *sešítek*).

Při důsledném uplatnění onomaziologickorelačních typů tvoření by i v rámci VAGSČ bylo nutné většinu pseudodeminutiv z hlediska významového zařadit do jiných slovotvorných kategorií, a to mutačně-transpozičních: typy *otesánek*, *živáček*, *svatoušek*, *krasotinka* i *šetřílek* by náležely do kategorie názvů osob.

Poznámka: Uvedená klasifikace má však pouze orientační charakter a nepostihuje plně významovou různorodost lexémů uvedených typů. Lexémy typu *otesánek* jsou expresiva a nejen názvy osob – srov. *pejsánek* (tento název je možné paralelně hodnotit i jako „klasické“ deminutivum). K lexémům typu *živáček* patří při zachování jejich příslušnosti k dokulilovské slovotvor-

né kategorii názvů nositelů vlastnosti nejen názvy osob, ale i zvířat (*ledňáček, lesňáček, zelenáček*) a rostlin (*bradáček, hlaváček, naháček*).

Typy *lízátka* a *připínáček* by náležely mezi názvy objektů, typ *malůvka* taktéž (nebo i do souborné kategorie názvů děje a výsledků děje), typ *soudnička* mezi abstrakta.

Poznámka: Do typu *připínáček* náleží nejen „štichovské“ názvy objektů (resp. „dokulilovské názvy prostředků děje“), ale i názvy osob, resp. názvy činitelské – *posměváček*. Polysémní výraz *plaváček* se řadí do více kategorií v závislosti na svém lexikálním významu. Může pojmenovávat: a) koně (v tomto případě jde o dokulilovskou kategorii názvů nositelů vlastnosti, srov. motivující adjektivum *plavý*), b) objekt plovoucí na vodě a odtud přeneseně i dětskou pohádkovou postavu (zde se jedná o název prostředku děje a v přeneseném významu o název činitelský) a c) mohutný déšť (zde výraz *plaváček* představuje „klasické“ deminutivum). K typu *malůvka* je zařazen i výraz *bojůvka*. Ten v závislosti na svém lexikálním významu může být ve VAGSČ klasifikován jako univerbizát označující společenství (*bojový oddíl* – viz ibid.: 544), nebo jako název děje (jako pojmenování sporu, rozepře, viz ibid.). Stejně tak by jednotlivé významy výrazu *bojůvka* byly klasifikovány i v TSČ 2. K typu *soudnička* patří i výraz *krevnička*, který by ve VAGSČ mohl být zařazen k názvům objektů.

Problematické by ve VAGSČ bylo zařazení pojmenování typu *bělásek*, neboť původní kategorie názvů nositelů vlastností se zde stala pouze podkategorií slovtvorné kategorie názvů osob. Potvrzuje se tak naše zjištění (viz výše), že po eliminaci kategorie názvů nositelů vlastnosti je třeba zavést kategorii názvů zvířat a rostlin, které v TSČ 2 tvořily její podstatnou součást.

Poznámka: K typu *bělásek* přináležejí ve VAGSČ i expresivní názvy osob (*vzorňásek, hodňásek*) a objektů (*levňásek, volňásek*), resp. věcná, neexpresivní označení objektů (*oblázek/oblásek*). Lexémy toho typu by cele patřily

do „dokulilovské“ kategorie názvů nositelů vlastnosti. Zařazení typu *bělásek* mezi názvy zvířat a rostlin má tak rovněž pouze orientační charakter.

Zařazení lexikalizovaných deminutiv do společné kategorie s deminutivy je vedeno snahou zachovat celistvost této slovotvorné kategorie. Lexikalizovaná deminutiva nejsou z hlediska slovotvorného plně deminutivy. Jejich deminutivnost je explicitně naznačena formálně (tj. podobou derivačního sufixu), nikoli významově, např. výraz čokoládový banánek nelze z hlediska přímé denotace vztahovat k názvu ovoce *banán* jako ke svému motivantu. Je zřejmé, že výraz *banánek* je výsledkem metaforického přenosu pojmenování *banán*, a to na základě tvarové podobnosti obou denotátů. Sémantický vztah tak mezi oběma členy motivanty existuje, stejně tak i v případě ostatních výše uvedených typu lexikalizovaných deminutiv (jedná se o lexikalizované metafory či metonymie). Zvláštní pozornost zde zasluhuje typ *sýček*, který zahrnuje názvy botanického a zoologického názvosloví. Zpravidla na základě metafory se tvoří názvy *zebríčka* (pták) ← *zebra* (savec) aj.⁽¹⁾

Jediným z výše uvedených typů pseudodeminutiv, které je možné z hlediska onomaziologickorelačního zařadit k deminutivům, je typ *nechtěňátko*. Pojmenování tohoto typu je možné vztahovat k substantivním motivantům (srov. např. *nechtěně*), ať už jsou v konkrétním případě doloženy, či nikoli. Skutečnost, že předpokládaný motivant nemusí být v mnohých případech v úzu doložen, případně není užíván, vede k paralelní motivaci adjektivem, které ovšem doloženo je (srov. např. *nedělní* → *nedělníátko*, avšak *nedělně**,

1 Název *sýček* jako reprezentant tohoto typu pojmenování se z hlediska synchronního a z perspektivy běžného uživatele nejeví jako nejvhodnější, neboť současník neví, příp. nemusí vědět, že podoba *sýček* je novější ze stč. *sýc*. Jako dobrý vzor pro tento typ pojmenování se jeví právě výše uvedený příklad *zebríčka*, resp. každý takový, jež představuje i z dnešní perspektivy živý slovotvorný vztah.

Pojmenování *knížka* jako představitel jednoho z typů lexikalizovaných deminutiv má podle svého vymezení ve VAGSČ představovat deminutivní kvantitativní variabilitu (ibid.: 530). Samotný vzorový výraz má však i specializovaný, přesný pojmový obsah, jehož deminutivní charakter je poněkud oslaben, a používá se ve vícelslovných pojmenováních typu *žakovská knížka*, *vkladní knížka*, *vojenská knížka* (některé z nich již směřují ke statusu historismu), v nichž není nahraditelný nedeminutivem (srov. **vkladní kniha*). Tím se tento typ lexikalizovaných deminutiv stýká s dalším typem *lopatka*. Pojmenování typu *lopatka* v některých svých významech představují metaforizaci (srov. výraz *lopatka* jako anatomický termín). Tak se deminutivní typ *lopatka* stýká zase s typem *banánek*, jenž má čistě metaforický charakter.

podobně *ubožátko, kojeňátko, neviňátko*). Motivační vztahy substantiv (název mláděte → deminutivum) jsou však stále živé a systémové, proto je připouštíme, byť často jen jako potenciální, nepodpořené v uvedených případech výskytem motivujícího substantiva. Z tohoto důvodu upřednostňujeme chápání takových pseudodeminutiv jako tzv. „pravých“ deminutiv. V opačném případě by bylo náležité tato pseudodeminutiva – vzhledem k jejich paralelní adjektivní motivaci – řadit do slovtvorné kategorie názvů nositelů vlastnosti.

Možnou přesnější reklasifikaci typů pseudodeminutiv v TŠČ 2, resp. MČ 1, a ve VAGSČ se zřetelem k jejich způsobu utváření přináší Tabulka č. 1.

Typ pseudodeminutiva	Možná reklasifikace	
	TŠČ 2, MČ 1	VAGSČ
otesánek	název nositele vlastnosti	název osoby
živáček	název nositele vlastnosti	název osoby
svatoušek	název nositele vlastnosti	název osoby
krasotinka	název nositele vlastnosti	název osoby
šetřílek	název činitelský	název osoby
bělásek	název nositele vlastnosti	??
soudnička	název nositele vlastnosti	název abstrakta
připínáček	název prostředku	název prostředku děje
lízátko	název prostředku	název prostředku děje
malůvka	název výsledku děje	název děje a výsledku děje
nechteňátko	název nositele vlastnosti	deminutivum nebo název osoby

Ostatní slovtvorné kategorie modifikační v podobě tabulky nezaznamenáváme, neboť jejich vymezení je v obou pojetích plně ekvivalentní.

Deminutiva se v češtině tvoří hojně, nikoli však pravidelně. Jsou buď doložena, nebo je možné je potenciálně derivovat od velkého počtu substantiv, v běžném úzu se však mnohá potenciální deminutiva téměř nevyskytují (VAGSČ: 528). Netvoří se např. od výrazů *pláč, smích, noc, smrt, lež* aj. (ibid.: 528–529). Lze však konstatovat, že se obecně tvoří od názvů osob (*sestřička, tatínek*), avšak z perspektivy pohledu dokulilovských slovotvorných kategorií mutačního typu se názvy činitelské i konatelské tvoří v relativně větším počtu než názvy obyvatelské, respektive příslušenské nebo nositelů vlastnosti (*Ústečánek × učitelék, teroristíček, sochařík, tunelářík*). Od názvů objektů se deminutiva tvoří hojně, tj. názvy prostředků a výsledků děje (*přístrojek, odliteček*), stejně tak i od názvů abstrakt (*klídek, byznysek, soucitek*) a míst (*kavárnička, spížírnička, pivnička* apod.).

Transpoziční kategorie názvů vlastností (a stavů) a názvů dějů jsou jen ojediněle východiskem pro tvoření deminutiv (srov. *hloupůstka, slabůstka, zkouštička, cestička*). Ani tyto lexémy modifikačního typu tvoření příslušné transpoziční kategorie neobsahují.

Tvoření deminutiv prostupuje i některými kategoriemi modifikačními. Deminutiva se tvoří rovněž od deminutiv, což dokládají deminutiva 2. stupně (*stromeček, kostelíček, zahrádečka, školička* apod.) a 3. stupně (*stromečiček, tatíneček, mamulěnka*). Lze je tvořit i od názvů mláďat (viz výše *gazele → gazelátko*), názvů přechýlených (*královna → královnička, princezna → princeznička*), z významového a funkčního se naopak netvoří od kolektiv a augmentativ (k nim představují deminutiva logický protiklad).

Slovotvorná kategorie názvů mláďat je zpracována ve VAGSČ s důrazem na frekvenci slovotvorných sufixů i samotných lexémů a se zřetelem ke konkurenci jednoslovných názvů i víceslovných spojení. Většina uváděných výrazů představuje „čistý“ modifikační onomaziologickorelační typ tvoření, neboť jejich motivanty jsou substantiva označující zvířata, příp. člověka (*vnuk → vnouče*).⁽²⁾

2 Pojmenování mláďat se sufixem *-átko* je třeba systémově považovat nikoli za názvy slovotvorné kategorie mláďat, ale primárně za deminutiva, a to ve všech případech – bez ohledu, zda je jejich předpokládaný systémový motivant v úzu doložen, či nikoli (srov. název mláděte *gazele → deminutivum gazelátko, delfně → delfňátko*).

Hranici modifikačního typu tvoření překračují deadjektiva *mládě, hole, prtě, novorozeně, kojeně* aj., denumeralia *dvojče, trojče, čtyřče* atd., deinterjekce *píple*. Tyto výrazy by z hlediska způsobu svého utváření patřily do mutačního typu (názvy nositelů vlastnosti). Deverbativa *škvrně, píske, odstávče, batole* (rovněž mutační typ) by zařazení k činitelským názvům (jiná slovotvorná kategorie mutačního typu zde nepřichází v úvahu!) zcela izolovalo od názvů mláďat, a tak zcela narušilo integritu této slovotvorné kategorie. Navíc se z významového hlediska nejedná o názvy činitelské. Především z hlediska onomaziologického proto není účelné názvy mláďat i s jiným než substantivním motivantem od této slovotvorné kategorie oddělovat.⁽³⁾

Slovotvorně motivované názvy mláďat se tvoří od názvů dospělých jedinců zvířecích nebo lidských (srov. *tygr* → *tygře, vnuk* → *vnouče*). V menší míře se tvoří názvy rostlinných tvarů, resp. plodů (*poupě, rajče*). Při tvoření názvů této slovotvorné kategorie se frekventovaně uplatňuje sufix *-e/ě* (*house, kachně*) i jeho rozšířené varianty *-če* (*podsvinče, muflonče*), *-íče* (*lvíče*), *-áče* (*pštrosáče*).

V TŠČ 2 jsou do této slovotvorné kategorie řazena i jména věcí pojatá na podkladě jmen živých tvorů (*štamprle, štokrle*), jména některých dospělých tvorů (lidí a zvířat – *hrabě, káně* apod.) i jména některých věcí bez vztahu ke slovotvorné kategorii názvů mláďat (*doupě, varle*) (TŠČ 2: 559).

VAGSČ uvádí i výskyt variantních podob názvů mláďat k základní variantě se sufixem *-e/ě* srov. *klokáně – klokánče, orle – orlíče, lose – losáče, tygře – tygříče*). Tyto varianty mají různý frekvenční poměr ve vztahu k základní variantě.

VAGSČ sleduje i konkurenci jednoslovných a víceslovných názvů (i jejich typů mezi sebou). Ty se tvoří pro názvy mláďat živočichů nežijících v těsné blízkosti člověka. V současném jazyce si konkurují názvy typu *mládě tučňáka – tučňáče* i *mládě žirafy – žirafí mládě – žirafě*, konkurence typu *krtě – krtčí mládě* jsou zatím méně frekventované.

3 K názvům mláďat podle TŠČ 2 přináležejí i nečetné názvy plodů rostlin (tedy jakýchsi „rostlinných mláďat“), konkrétně deadjektiva typu *rajče* (← *rajské jablko*).

Za přechýlená substantiva se tradičně označují názvy ženské utvořené derivací od názvů mužských, stejně tak i názvy zvířecích samic derivovaných od základových maskulin. Nejfrekventovanějšími sufixy podílejícími se na jejich utváření jsou *-ka* (*lékařka, družka, vlčáčka*), *-ice* (*domovnice, lvice*), *-yně/-kyně* (*mistryně, předsedkyně*), *-ová* (*správcová, Nováková*), *-á* (*příbuzná, Stránská*), ostatní sufixy se uplatňují s nižší frekvencí (Štícha a kol. 2018: 515–519).

Tato slootovorná kategorie zahrnuje i pojmenování mužská tvořená od názvů ženských. Tento postup je ovšem mnohem méně frekventovaný než ten předchozí. Uplatňují se při něm především sufixy *-ák* (*opičák*), *-ec* (*srnec, vdovec*), ojediněle *-er* (*houser*), *-el* (*kozel*).

Jména hromadná (kolektiva) jsou pojmenování skupin osob, zvířat, rostlin, objektů, míst chápaných nerozčleněně. Gramaticky se v komunikaci realizují jen v singulárních tvarech. Jejich lexikální význam však není totožný s plurálovými tvary slootovorně příbuzných slov, srov. *družstvo – druží, listí – listy*. Jména hromadná pojmenovávají soubory, souhrny, množiny jevů, které jako celky reflektuje naše myšlení (ibid.: 595). Při jejich tvoření se uplatňují především sufixy *-stvo/-tvo* (*lidstvo, žactvo*), *-í/-oví* (*uhlí, stromoví*), *-ina/-ovina* (*smrčina, vrchovina*), resp. souběžně prefix a koncovka *sou-* a *-í* (*souostroví, sousoší*).

Jména zveličelá (augmentativa) pojmenovávají osoby, zvířata, rostliny, různé objekty a přírodní jevy jako skutečnosti nadstandardní velikosti a současně vyjadřují (svou strukturou) emoční vztah uživatelů jazyka k těmto živým nebo neživým objektům a jevům. Při jejich tvoření se frekventovaně uplatňuje sufix *-isko* (*chlapisko, dubisko, hlasisko*), jiné sufixy jen ojediněle (ibid.: 599–605).

Ostatní slootovorné kategorie modifikačního tvoření substantiv (kromě deminutiv) zasahují jen některé z ostatních slootovorných kategorií. Jména přechýlená se tvoří pouze od názvů osob a od námi navrhané kategorie názvů živočichů a rostlin (pro pojetí VAGSČ), stejně tak i jména mláďat (včetně názvů některých rostlinných plodů). Naproti tomu kolektiva se tvoří od více názvů slootovorných kategorií, např. od názvů osob – *učitelstvo*, názvů živočichů a rostlin – *včelstvo*, názvů objektů a látek – *kamení*, názvů míst – *souo-*

stroví, názvů abstrakt – *sousloví*, nikoli však od všech. Netvoří se naopak od názvů vlastností a dějů (z podstaty jejich lexikálního významu). Od názvů těchto slovotvorných kategorií se netvoří ani augmentativa a kolektiva.

V této slovotvorné potencialitě se modifikačním slovotvorným kategoriím substantiv částečně podobají mutační slovotvorné kategorie. Od substantiv se mohou tvořit substantiva jiných slovotvorných kategorií v rámci mutačního typu tvoření. Od substantivních názvů vlastností se zpravidla netvoří jiná substantiva, od názvů dějů rovněž nikoli, pomineme-li např. u mnohých názvů osob možnost jejich paralelního utvoření i od dějových substantiv (vedle jejich motivace slovesem), např. substantivum *nákupčí* lze vykládat jako derivát od slovesa *nakoupit* i od dějového substantiva *nákup*.

Slovotvorná potencialita transpozických slovotvorných kategorií substantiv je založena na množství příslušných lexémů (názvů vlastností a dějů) derivovaných z jiných slovnědruhových kategorií. V rámci jedné slovnědruhové kategorie (v našem případě substantiv) je tak logicky nulová – na rozdíl od slovotvorné potenciality lexémů mutačních a modifikačních slovotvorných kategorií substantiv. Tvoření lexémů modifikačních slovotvorných kategorií substantiv se naopak (až na výše uvedené výjimky) realizuje jen od základových substantiv a lexémů mutačních kategorií i ze základových substantiv.

Z výše uvedených výkladů vyplývá, že ani v případě modifikačního typu tvoření substantiv není tento onomazilogickokorelační typ dodržován důsledně. Důvody, které zřejmě vedli tvůrce koncepce VAGSČ k tomuto řešení, jsme naznačili výše. Je tedy třeba konstatovat, že v pojetí VAGSČ se hranice mezi mutačním a transpozickým typem tvoření substantiv (možná záměrně) rozplývají, ustupující hlavnímu kritériu, a to obecněji a významově šířeji vymezeným slovotvorným kategoriím, avšak současně při jisté míře respektování slovotvorných kategorií „dokulilovských“. Tuto skutečnost lze považovat za metodologický posun v bohemistickém slovotvorném bádání.

ZÁVĚR

Srovnáním aplikace pojetí modifikačních slovotvorných kategorií derivovaných substantiv (včetně jejich lexikálního materiálu) v „dokulilovském“

Tvoření slov v češtině 1, 2 a v akademických gramatikách „štichovských“ – především ve *Velké akademické gramatice spisovné češtiny* jsme zjistili, že oba uvedené slovtvorné popisy současné češtiny vykazují vysokou míru korelace. Každé z uvedených pojetí přináší osobitý teoreticko-metodologický přístup zpracování systematiky sufixální derivace substantiv v češtině a pozitivně pro hlubší poznání slovtvorného systému. Současně obě pojetí vykazují i jistá sporná místa svého popisu, resp. klasifikace lexémů.

Na základě předložených úvah lze konstatovat, že jednotlivé slovtvorné kategorie modifikačního typu tvoření lze v nich ponechat bez jakékoli změny a také i klasifikaci lexémů, které jsou jejich součástí. Z důvodů naznačených v předložených výkladech by bylo možné uvažovat o přearažení většiny typů pseudodeminutiv do mutačního typu tvoření. Naopak některá pojmenování náležející do kategorie názvů mláďat není z významových důvodů účelné přearazovat do mutačního typu tvoření, přestože se tato možnost z hlediska onomaziologickorelačního jeví jako zcela relevantní. Tímto řešením se zachovává celistvost a integrita slovtvorné kategorie názvů mláďat.

doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně

České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem

patrik.mitter@centrum.cz

LITERATURA:

BOZDĚCHOVÁ, Ivana

1995 *Tvoření slov skládáním* (Praha: ISV)

CVRČEK, Václav et al.

2010 *Mluvnice současné češtiny 1 / Jak se píše a mluví* (Praha: Karolinum)

ČECHOVÁ, Marie et al.

2011 *Čeština – řeč a jazyk*; 3., upr. a rozš. vyd. (Praha: SPN)

ČERMÁK, František

2012 *Morfematika a slovtvorba češtiny* (Praha: NLN)

DOKULIL, Miloš

1962 *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd)

DOKULIL, Miloš et al.

1986 *Mluvnice češtiny (1). Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika. Tvoření slov* (Praha: Academia)

DOKULIL, Miloš – DANEŠ, František – KUCHAR, Jaroslav et al.

1967 *Tvoření slov v češtině 2* (Praha: Academia)

KARLÍK, Petr – PLESKALOVÁ, Jana – NEKULA, Marek et al.

2016 *Nový Encyklopedický slovník češtiny, 1. díl a-m, 2. díl n-ž* (Praha: NLN)

REJZEK, Jiří

2015 *Český etymologický slovník*; 3., dopl. a rozš. vyd. (Praha: Leda)

ŠTÍCHA, František et al.

2011 *Kapitoly z české gramatiky* (Praha: Academia)

2013 *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Praha: Academia)

2018 *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. Část 1. Slovní druhy. Tvoření slov a část 2. Tvoření slov* (Praha: Academia)